

Disocialnost v luči ego-psihologije

Hubert Požarnik, dipl. psiholog, Klinična bolnišnica za psihiatrijo, Ljubljana

Uvod

Klasična psihiatrija ni poznala posebne bolezenske kategorije disocialnosti, pač pa je praktično vse, kar ni sodilo v okvir »standardnih« obolenj (shizofrenije, maničnodepresivne psihoze, nevroze, organske psihoze, epilepsije in oligofrenije) zaznamovala s pojmom **psihopatija**. Seveda je zato prihajalo do velike pojmovne in etiološke zmede, kar med drugim kaže že dejstvo, da v literaturi o psihopatiji poznamo več kot 50 klasifikacij in »psihopatskih stanjskih slik«.

Izraz psihopatija izvira iz nemške psihiatrije: ta si ga je sposodila (po Kraepelinu) pri starih francoskih teorijah o degeneraciji. Kot tak tedaj ustreza takratni domnevi, po kateri so psihopati, pri katerih najdemo skupek značajskih potez, kot so nezmožnost ravnati po pravih okolja, nestanovitnost, napadalnost, pomanjkanje vesti, čustveno hladnost in drugo, moteni v svoji dedni zasnovi.

Te razlage ni bilo nikoli mogoče zadostno dokazati. Podobno so ostale nedokazane tudi trditve, da je psihopatija posledica predporodnih ali porodnih poškodb osrednjega živčnega sistema. Zato se ne smemo čuditi, da so sčasoma postale popularne še druge teorije, zlasti tista, ki sta jo zagovarjala K. Schneider in njegov učenec W. Scheid in po kateri je psihopatska osebnost posledica nekakšne ponesrečene igre variacij osebnosti. To trditev naj bi potrjevali tudi izidi raziskav K. Lorenza o napadalnosti pri živalih, če jih seveda nekoliko nekritično prenesemo na človeka.

Izmed drugih teorij kaže omeniti zlasti tiste, ki so v psihopatiji videle neko vrsto nevroze ali skrito psihozo, npr. »značajska nevroza« po F. Alexandru, »jedrna nevroza« po J. H. Schultzu, »privatna psihoza« po L. Ferencziju.

Omenil sem že, da je bila diagnoza »psihopatija« zelo ohlapna. Zato ni čudno, da so bili sistematiki duševnih bolezni in motenj prisiljeni natančneje določiti posamezne »psihopatske slike«. Pri tem je pritegnila njihovo pozornost zlasti posebna, v sebi nekako zaokrožena skupina ljudi, katerih odklon se kaže predvsem v razmerju do družbe in njenih norm.

Raziskave, katerih namen je bil osvetliti motivacijske silnice teh oseb, so pokazale, da si s teorijami o konstitucionalnih dejavnikih in statističnih variacijah ne moremo pomagati. Prav tako ni bilo mogoče najti nobenega dokaza, da bi bilo nagonsko življenje teh oseb bistveno dru-

gačno kot pri drugih duševnih bolnikih ali pri normalnih osebah (M. Kobal). Nasprotno pa so te raziskave pokazale, da obstaja povezava med disocialnim vedenjem in življenjskimi razmerami teh oseb. Repondov očitek, domneva o neki posebni bolezenski konstituciji temelji na pomanjkljivi osvetlitvi psihogeneze (kar pelje k podcenjevanju njenega patološkega vpliva), je bil v tem primeru, kot kaže, povsem upravičen.

Spoznanje, da najdemo v osebni preteklosti tistih, ki jih je Kraepelin imenoval »sovražnike družbe«, izrazito patologijo primarne skupine, to je družine, je pomenilo prvi velik prispevek k teoriji in terapiji.

Psihoanalitična teorija disocialnosti

Psihodinamske in sociodinamske teorije disocialnih osebnosti, ki imajo danes splošno veljavo, izvirajo iz Freudovega koncepta o tako imenovanih dopolnilnih vrstah (Ergänzungsreihe), to je sočasnem vplivanju dednih, socialnih in nagonskih dinamičnih dejavnikov. Pri tem naj bi imela prav nagonška dinamična konstelacija zgodnjega otroštva posebno težo. Freudova teorija disocialnega vedenja pomeni v bistvu nekakšno teorijo »latentne kriminalitete«, ker po njenem v podzavesti slehernega človeka tiči zmožnost za kriminalno dejanje. To zmožnost sestavljajo človeku prirojeni napadalno-destruktivni nagibi. Po psihoanalizi loči socialno prilagojenega in s kulturo prežetega človeka od manifestnega hudodelca to, da se prvi bolj, drugi pa manj uspešno in spretno upira svojim zlohotnim nagonom.

Zato ni čudno, da se skoraj vse teorije, ki temeljijo na psihoanalizi, dotikajo vprašanja človekove vesti. Pri tem so si razlage večkrat zelo nasprotno. Aichhorn tako meni, da ima disocialna oseba zaradi čustvenega primanjkljaja v zgodnji mladosti in zaradi nezmožnosti za identifikacijo z enim od staršev, ki iz tega izvira, slabotno vest (nad jaz); to pomeni, da nima dovolj trdnih zavornih mehanizmov. Aichhorn je tudi opozoril, da te osebe niso zmožne preiti — ravno zaradi slabosti nad jaza — od načela ugodja k načelu dejanskosti.

A. Dürssen, A. Freud, P. Parin in drugi so videli vzrok disocialnega vedenja ravno nasprotno — v prekritični in trdi vesti. Po Dürsenovi nastane disocialno vedenje iz zavrtosti posameznih življenjskih območij — zlasti napa-

dalnega. Napadalnost se tedaj nabira, kdaj pa kdaj pa prihaja do prebojev v obliki asocialnih ali prestopniških dejanj. Podobno meni tudi Parin. Po njegovem je disocialno vedenje zmaga motene osebnosti nad lastno vestjo, zaradi česar pride do prodora nagonskih teženj v subjektivno ravnanje.

Teoretične sklepe psihoanalize o tem, kdaj pride do disocialnega vedenja, je pred skoraj tremi desetletji podal P. Reinwald. V zelo splošeni obliki pride po njegovem do takega vedenja ob navzočnosti enega naslednjih treh momentov:

1. če nasproti močnim napadalno-nagonskim silnicam ne stoji dovolj močan človekov zavestni del in dovolj močna vest;

2. če nasproti sicer slabotnemu nagonskemu območju stoji slaboten človekov jaz in pomanjkljivo izoblikovana vest. V tem primeru zadoštuje že majhen nagonski pritisk, da pride do preboja;

3. če prestroga (sadistična) vest povzroči prehode (podzavestne) občutke krivde, ki se jih oseba skuša rešiti z nenehnim in dejanskim nasprotovanjem vsem normam.

Toda če smo odkriti, moramo reči, da teoretični in terapevtski model klasične psihoanalize vsaj popularnosti teh razlag navkljub pri problematiki disocialnosti ni dal zaželenih sadov. Zato je zanimanje globinske psihologije za disocialno vedenje postopno upadalo.

Vzrok je po našem dvojen: v nihilizmu, ki izhaja iz teorije o otroku kot rojenem hudodelcu ter iz neučinkovitosti klasičnega analitičnega zdravljenja pri disocialnih osebah.

Egopsihološka teorija disocialnosti

Razlage o pretrdi ali preslabotni vesti ter o človeku kot latentnem hudodelcu so sicer zelo vabljive, vendar je treba po našem mnenju dejansko disocialnih oseb umevati širše.

Mislimo, da tisto, kar se kaže pri teh osebah, nista nemočna ali avtoritativna vest, prva kot posledica vzgojne zanemarjenosti in druga kot posledica zloma ojdipovega kompleksa, kastracijskega strahu in poznejšega poistenja z agresorjem, temveč dejstvo — če se opremo na Piagetove raziskave — da nimajo lastne, samostojne vesti, ki bi jim omogočala osebno sodbo o dobrem in slabem.

Prav tako je treba po našem trditev, da sovražno vedenje ljudi izhaja iz temačnega, danega in zato nespremenljivega nagona, znova preveriti. Delo z ljudmi nam namreč kaže nekaj povsem drugega, in sicer, da je destruktivno ravnanje posameznika ali skupine izraz posebne motenosti. Menimo, da je destruktivna napadalnost posledica nekega podzavestnega konfliktnega stanja.

Opazovanja kažejo, da tako konfliktno stanje nastane, če pride do prepovedi ali tlačenja kakega vedenja, ki ga lahko imenujemo »radovedno in podjetno lotevanje stvari in ljudi«, tj. vedenja, ki ga vodi želja spoznati svet in razširiti osebne izkušnje. To ravnovesje opazimo pri slehernem otroku in ga lahko upravičeno imenujemo ad —gredi (6. Ammon) ali »lotiti se«; po našem je odsev tako imenovane konstruktivne napadalnosti. Ta se na podlagi spoznanj psihologije jaza ne razvija — kot trdi klasična psihoanaliza — iz kakega podzavestnega območja, temveč je samostojna funkcija jaza (Harman, Herren, Kris).

Konstruktivna napadalnost in ustvarjalnost sta tesno povezani in po našem pomenita prvotno konfliktov prosto možnost osebe, ki pa za svoj razvoj potrebuje prijateljsko pomoč okolja. »Dobra mati« v smislu Reneja Spitzja je pri tem tista, ki otroka ljubeče podpira pri njegovem poskusu dojeti in obvladati svet, razviti svojo osebnost in si zagotoviti istost.

Toda otrok pogosto doživi (anamnestični podatki disocialnih oseb nam to lepo odkrivajo) drugačno usodo. Nekateri starši vidijo v pojavu otrokovih potreb in želja nekaj obremenjujočega in motečega, zato nanje reagirajo celo sovražno. Zato ostanejo te otrokove potrebe in želje neizpolnjene. V posebno hudih primerih, ko je otroku močno onemogočeno uveljavljanje konstruktivne napadalnosti in lastnega jaza, pride do resnih osebnostnih motenj sploh. Otroku namreč na vse, kar ga skuša oropati lastnega jaza, reagira s strahom, ki s časom dobi iracionalno naravo. Praksa nam kaže, da se človek tega strahu pozneje zaveda, vendar zaradi mehanizma potlačitve ne ve več njegovih vzrokov. Da bi se znebil strahu, si za nekakšno duševno obrambo prične pomagati z destruktivno napadalnostjo. Moč destruktivne napadalnosti pri tem ustreza količini strahu, pred katerim taka oseba beži.

Povedano drugače: **destruktivna napadalnost je po našem mnenju posledica motenega razvoja človekovega jaza; pri tem tak razvoj ni nikakršno**

zgolj posamezniško dogajanje, temveč posledica zavestne in podzavestne dinamike skupine, v kateri je nekdanj živel ali še živi, predvsem družine. Pri tem destruktivna napadalnost ni samo posledica odtujenosti oziroma izgube samostojnosti in istosti, temveč hkrati pomeni posebno obliko tako imenovanega obrambnega reagiranja, ki naj prepreči še globljo regresijo jaza oziroma njegov popolni zlom (Knight). Z njo si skuša oseba postaviti vsaj nekakšni »fasadni jaz« (Knight, Shaskan, Kernberg).

Da je simptom oziroma patološko vedenje pogosto edina oblika, v kateri taka oseba doživi sebe kot obstoječa in resnična, to je, da ji daje »določeno občutje lastnega jaza«, nam je dobro znano pri psihozah in po načelu velja tudi za disocialno vedenje in disocialne osebnosti.

Stališča, da je disocialno vedenje poskus — resda patološki — reintegracije jaza, odpira po našem mnenju v prihodnje realne možnosti za psihodinamsko naravnano zdravljenje.

Psihoterapija disocialnih oseb

Med vsemi metodami, s katerimi naj bi »spremenili« ali »spreobrnili« disocialne osebe, so nedvomno najuspešnejše tiste, ki skušajo odpraviti vzroke v njihovi osebnostni sestavi.

Toda vpeljevanje vzročnega zdravljenja najprej ni rodilo skoraj nobenega sadu. Kolikor vemo, je Freud analiziral le eno samo osebo z disocialnim vedenjem, pa še to zdravljenje je nasilno ustavil. Sploh se je izkazalo, da psihoanalitično zdravljenje nastalo iz izkušenj z nevrotičnimi bolniki, ni primerno za osebe z izrazitejšimi motnjami v sestavi jaza. Zato ni čudno, da je Aichhorn leta 1925 zapisal: »Možnost analitičnega vplivanja sloni na določenih postavkah, ki zahtevajo od osebe, da ima določene psihične strukture in posebno razmerja do analitika. Kjer to manjka, kot na primer pri otroku ali vzgojno zanemarjenem mladostniku, praviloma pa tudi pri hudodelcih, moramo početi kaj drugega kot analizo, končni cilj pa naj bo tej podoben«. In celo Freud sam je bil konec dvajsetih let zelo navdušen nad delom E. Simm- la, ki si je pri Berlinu postavil psihoanalitični sanatorij za psihopate in jih je zdravil z nekakšnim stacionarnim psihoanalitično naravnim zdravljenjem.

Pozneje je dinamsko naravnana psihoterapija disocialnih oseb skoraj povsem zavrta. Zaradi

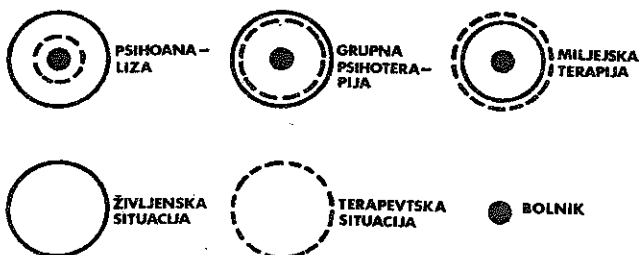
teze o nezadostnosti vesti pri teh osebah, ki jo je zagovarjal tudi S. Freud, se je zdelo, da je pri teh osebah mogoča zgolj nekakšna vzgoja oziroma reedukcija, ki naj nadomesti pomanjkljivosti prvotne vzgoje (Fenichel). Ker pa taka vzgoja ni sodila v okvir ortopeksne psiholične tehnike, se je že tako večina analitikov izogibala (izjemi sta morda K. in W. Menninger v ZDA).

Šele v zadnjem času in po zaslugi omenjenih spremenjenih teoretičnih pojmovanj opazamo nekatere premike. Pri tem mislimo predvsem na tiste oblike zdravljenja, ki pomenijo dopolnilo oziroma razširitev klasične psihoanalitične obravnave na osebe, katerih samostojnost jaza je tako prizadeta, da so nezmožni opazovati in reflektirati svoje vedenje in konflikte ali pa svoje vedenje na kavču prepoznati kot transferne pojave.

Nove oblike zdravljenja v bistvu ne pomenijo odstopanja od psihoanalize kot take, saj gre tudi pri njih za tehnike, katerih namen je, da se osebe v nadzorovanem terapevtskem položaju spogledajo z lastnim vedenjem in konflikti in sicer zato, da svojo patologijo spoznajo kot izraz določenih duševnih nasprotij. Posebnost teh modificiranih oblik psihoanalize je v tem, da bolj sledijo spoznanjem, da se tam, kjer se podzavestno nasprotje — v nasprotju z nevrozo — ne kaže v obliki osamljenega simptoma, temveč se projicira in izživlja v celotnem življenjskem položaju in ga s tem kaotizira, tudi terapevtski položaj ne more ločiti od življenjskega položaja bolnika, temveč ga mora kolikor le mogoče široko objeti (G. Ammon).

Po našem sta to zlasti dva terapevtska postopka, in sicer analitična skupinska psihoterapija in analitična miljenjska terapija.

Slika 1: Obseg obravnave posameznih oblik zdravljenja (po G. Ammonu).

Skupno jima je, da simptomatsko vedenje bolnikov, ki je dobilo drugotno patološko avtonomijo, spravijo v nadzorovani položaj, kjer se lahko brez nevarnosti prepozna, odreagira, razloži in spremeni. Najvažnejšo nalogo take terapije, ki je koncipirana kot »poznejši razvoj jaza«, lahko formuliramo takole:

1. Bolniku moramo pomagati, da dobi vpogled v nasprotja, ki se kažejo v njegovem patološkem vedenju.

2. Bolniku moramo pomagati, da znova najde istost in zmožnost prostega občevanja.

3. Osebo moramo podpirati, da bo funkcijo konstruktivne napadalnosti in ustvarjalnosti svojega jaza razvila in diferencirala.

Terapija mora z drugimi besedami izpolniti dva pogoja. Bolniku mora omogočiti na eni strani spogled z njegovo patologijo, na drugi strani pa mu mora pomagati pri novi življenjski naravnosti.

UDC 159.964:615.851:343.913

Antisocial Behaviour in the Light of Ego- psychology

Požarnik, Hubert, Psychologist, Psychiatric Clinic, Ljubljana

The studies in the last years have proven, that in the so-called anti-social syndrome (sociopathy), the psychodynamic and sociodynamic factors in the primary group of early childhood are playing a major role.

The behaviour of these people is determined by the attempt to get back, with the help of antisocial acts, the feeling of personal identity and autonomy they have lost.

Therefore, the therapy should, on one hand, enable these persons to face their subconscious conflicts and, on the other hand, help them to reintegrate their personality on a sounder basis.

This type of therapy is represented in the first place by analytic group psychotherapy and analytic environmental therapy.